

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94:338.46(477.44-25)“192”

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-47-109-118>

Living conditions and communal services of residents of Vinnytsia in the 1920s

Olena O. Stadnyk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

e-mail: elenast.mail@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>WOS ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2978167>Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58885096200>**Natalia P. Kuzminets**

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,

PhD in History, Associate Professor (Ukraine)

e-mail: 1974natalika1@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>WOS ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2791197>Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58683020600>**Abstract.**

The purpose of the article is to reconstruct the state of the communal economy of the city of Vinnytsia in the historical period of the 20s of the 20th century, in particular, the formation of such components as housing, electricity supply, water supply, sewage, transport, and the organization of urban space. **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and systematicity, as well as the application of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (problematic-chronological, specific-research, historical-comparative, critical) methods. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that, based on the analysis of available documentary and empirical material, the study of a wide range of scientific works, the authors made a comprehensive analysis of the situation of the communal economy of Vinnytsia during the period of the formation of Soviet power, taking into account the specifics of the Podilsk region. **Conclusions.** In the period of the 1920s, the communal economy throughout Ukraine was in a state of crisis and needed almost complete reconstruction. This was explained not only by the consequences of the revolutionary events of 1917-1921 and the civil war, but also by the Bolshevik policy of "war communism". The problems of improving housing and living conditions for the population were particularly acute in Podillia and, in particular, in Vinnytsia, due to its border location and the conduct of hostilities in the region. The gradual improvement of the city's communal economy began with the introduction of a new economic policy. The main task of the government was to restore the housing stock, economic facilities, city communications and infrastructure. Thanks to the steps towards decommunization, reforms of the management structures of the communal economy, the formation of local budgets, certain positive developments took place in its development: the solution to the "housing crisis" began, favorable conditions for the normal economic operation of buildings began to be created, the reconstruction of electric companies and city transport was carried out, and the communal infrastructure was improved, which contributed to the improvement of the life of the population and the well-being of the city. However, despite these positive trends, there were a number of problems faced by city dwellers - lack of housing, unsanitary conditions of residential premises, incomplete operation of electricity and water supply, insufficient number of communal baths, deficiencies in the organization of fire protection. A number of problems of the improvement of the city originate from the 20s of the 20th century. and is not fully resolved even in modern conditions.

Keywords: Vinnytsia, communal economy, Soviet power, housing policy, water supply, electrification.

Житлово-побутові умови та комунальне обслуговування мешканців м. Вінниці у 1920-х роках

Олена Стадник

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: elenast.mail@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>

WOS ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2978167>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58885096200>

Наталія Кузьмінець

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: 1974natalika1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

WOS ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2791197>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58683020600>

Анотація.

Метою статті є реконструкція стану комунального господарства міста Вінниці на історичному відрізку 20-х рр. XX ст., зокрема, формування таких його компонентів як житло, електрозабезпечення, водопостачання, каналізація, транспорт, впорядкування міського простору. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та системності, а також застосуванні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічного, конкретно-пошукового, історико-порівняльного, критичного) методів. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що авторами на основі аналізу наявного документального та емпіричного матеріалу, вивчення широкого кола наукових праць зроблено комплексний аналіз становища комунального господарства Вінниці у період становлення радянської влади з урахуванням специфіки Подільського регіону. **Висновки.** У період 1920-х рр. комунальне господарство на території всієї України знаходилося у кризовому стані і потребувало майже повної відбудови. Це пояснювалося не тільки наслідками революційних подій 1917 – 1921 рр. та громадянської війни, а й більшовицькою політикою «воєнного комунізму». Особливо гостро проблеми налагодження житлових та побутових умов населення постали перед Поділлям і, м. Вінницею зокрема, в силу її прикордонного становища та ведення бойових дій у регіоні. Поступове налагодження комунального господарства міста почалося із введенням нової економічної політики. Головним завданням влади було відновлення житлового фонду, господарських об'єктів, міських комунікацій та інфраструктури. Завдяки крокам по декомунізації, реформам управлінських структур комунального господарства, формуванню місцевих бюджетів, у його розвитку відбулися певні позитивні зрушення: розпочалося вирішення «житлової кризи», стали створюватися сприятливі умови для нормальної господарської експлуатації будівель, проводилася реконструкція електропідприємств та міського транспорту, покращувалася комунальна інфраструктура, що сприяло поліпшенню життя населення та добробуту міста. Однак, незважаючи на ці позитивні тенденції, існувала низка проблем, з якими стикалися міські мешканці – нестача житла, антисанітарні умови житлових приміщень, не повністю налагоджена робота електро- і водопостачання, недостатня кількість комунальних лазень, недоліки організації протипожежної охорони. Ряд проблем благоустрою міста бере свій початок саме з 20-х рр. XX ст. і не є вирішеним до кінця навіть у сучасних умовах.

Ключові слова: Вінниця, комунальне господарство, радянська влада, житлова політика, водопостачання, електрифікація.

Постановка проблеми. Своєрідним індикатором розвитку суспільства, від якого залежить якість життя населення, поряд із забезпеченням його товарами широкого вжитку, є наявність зручного житла та можливість вибору комунальних послуг. Це підвалини нормального існування кожного міського жителя. Складний, багатопрофільний і досконалий комунально-господарський комплекс – важливий елемент міської економіки, який має надавати споживачам послуги належної якості. Тим не менше, «комунальне господарство є проблемною галуззю практично в усіх країнах світу. Споживачі невдоволені вартістю і якістю послуг, а держава – високими затратами на підтримку цієї галузі та низькою ефективністю» (Стеценко Л., 2011).

Тому не можна констатувати той факт, що питання інфраструктурного забезпечення мешканців міст повністю вирішено і на сьогоднішній день. Однак справжні кардинальні зміни у звичному способі життя містян відбулися саме у 20-х роках ХХ століття, у той перехідний період, який містив у собі економічні експерименти від запровадження комунізації побуту населення у роки «воєнного комунізму» та експропріації житла до повернення права приватної власності на помешкання і комунальні об'єкти у період нової економічної політики. Разом зі складністю політичної ситуації в країні і відсутністю досвіду реформ це привело не до створення сприятливих умов для забезпечення комфортної життєдіяльності населення України, а швидше до того, що містяни відчули на собі усі негаразди побутових проблем, пов'язані з реформуванням сфери комунального господарства.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Історія комунального господарства українських міст залишається недостатньо розробленою до сьогоднішнього часу і має фрагментарний характер. Певні відомості з проблеми містяться у загальних працях з означеного періоду (Бакуменко, 1960), (Кульчицький, 2009), (Тронько, 1972). Стан житлово-комунального господарства та вирішення житлової проблеми у межах республіки розглядали Р. Д. Толстов (Толстов, 2008), О. В. Демченко (Демченко, 2009), Т. В. Чаговець (Чаговець, 2018), О. А. Тарапон (Тарапон, 2011), М. В. Борисенка (Борисенко, 2013). Окремі дослідження були присвячені технологічному прогресу комунальних служб (Бейкул, 1992). Кілька праць торкаються розвитку комунального господарства окремих регіонів та міст України (Барабаш, 2011). Крім того, проблема розглядалася побіжно крізь призму історії повсякдення (Мовчан, 2011). Цікаві соціологічні дослідження побуту міських мешканців іноді з'являлися у періодичних виданнях, таких як «Комунальне господарство на Україні», «Архітектура радянської України», «Більшовик», «Пролетарська правда», «Червоний шлях» та ін (Хоменко, 1924). Однак спеціальних праць, присвячених розвитку комунальної сфери міста Вінниці у 1920-х рр. досі немає, що зумовлює більш поглиблене вивчення даного питання. Виняток складає праця Т. Кароєвої (Кароєва, 2022), в якій авторка висвітлює формування приватного житлового фонду у Вінниці в період непу.

Мета статті. У цій статті автори ставлять за мету проаналізувати становище комунального господарства у м. Вінниці у 20-ті рр. ХХ ст., причини кризового стану цієї галузі, вплив на неї політики більшовицького керівництва, дослідити вирішення житлової проблеми, стан міських комунікацій та їх вплив на якість життя населення міста.

Виклад основного матеріалу. На початок 20-х рр. ХХ ст. комунальне господарство всієї України перебувало у кризовому стані. Після революційних подій 1917 – 1921 рр. та громадянської війни житловий фонд був суттєво зруйнований, у містах перестали діяти водогони і парове опалення, не працювали міський транспорт і комунальні підприємства, не проводилися ремонтні роботи. По суті, усі міські вигоди було ліквідовано. Особливо це стосувалося Подільського регіону загалом, і міста Вінниці зокрема, так як на цій території в силу її прикордонного становища відбувалися інтенсивні бойові дії. Але причинами такого занепаду стали не тільки військові дії, але й політика «воєнного комунізму», яку проводила більшовицька влада.

У 1918 р. більшовики відмінили приватну власність на землю. Земельні ділянки у містах перебували у розпорядженні місцевих рад і віддавалися під забудову на пільгових умовах. Поряд із цим було проведено націоналізацію всіх міських будівель, а у 1919 р. видано ряд декретів та постанов, які стосувалися різних сфер комунального господарства. Декретом ВУЦВК України від 17 липня 1919 р. усі підприємства, що надавали громадянам комунальні послуги, були націоналізовані, а населення означеними послугами забезпечувалося безкоштовно. Ліквідовувалася плата за квартири, проїзд у громадському транспорті, а також за користування водопроводом, каналізацією, очисткою, газом, електрикою та громадськими лазнями. Відбувалися процеси «ущільнення» житла. Згідно постанови РНК з 1919 р. почалося «переселення» робітників до квартир багатих прошарків населення. Експропріація житла мала суто дискримінаційний характер, так як члени домових комітетів, обрані з бідняцького середовища, отримали право «обстежити» будь-яку квартиру з метою виявлення «зайвих» метрів. Якщо такі площі було знайдено, колишньому власнику видавався ордер на «ущільнення», і в помешкання вселяли робітників, залишаючи господарю одну-дві кімнати. У гіршому випадку його взагалі переселяли до інших приміщень, зазвичай необлаштованих. Шляхом «ущільнення» житлової площі влада намагалася усунути ті житлові контрасти, які були до приходу більшовиків – відбувся так званий «житловий переділ» на користь неімущих. Однак цей захід виявся недоцільними з господарської точки зору.

Майже цілковита неоплатність помешкань, неможливість охопити центральним управлінням маси розпорочених та дрібних домоволодінь тягли за собою значну руїну житлового фонду. Подібна ситуація склалася у інших сферах комунального господарства. Коштів для підтримання нормального життя у містах держава не мала. Із 176 офіційних міських

.....
селищ електричне освітлення було тільки у 118, водогони – у 50, каналізація – у 4, трамвай – у 9 (Вологодцев І., Каплунов І., 1930). У результаті спостерігався вплив населення з міст. Так, на 1920 р. його частка становила лише 15,3%. Отже, комуністичний експеримент не тільки провалився, але й привів до вкрай негативних наслідків і ще більше ускладнив ситуацію (Борисенко М., 2005).

Поступове відновлення комунального господарства розпочалося із запровадженням нової економічної політики. У серпні 1921 р. було прийнято декрет «Про стягнення плати за послуги, що надаються підприємствами комунального характеру», а 22 липня 1922 р. РНК УСРР затвердив «Положення про управління комунальним господарством» (ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 741. Арк. 121 – 122.). Для керівництва галуззю було створено спеціальний орган – Головне управління комунального господарства, який підпорядковувався Наркомату внутрішніх справ УСРР. У містах управлінськими органами стали комунгоспи, які мали займатися безпосереднім забезпеченням потреб населення. Комунгоспи складалися з відділів та підвідділів, що відповідали за благоустрій, житло, ремонти, очистку і т. ін. 22 травня 1923 р. на засіданні Української економічної наради було вирішено створити постійну Комісію з відновлення комунального господарства, яку очолив заступник Раднаркому УСРР М.Ф. Владимирський (ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 290. Арк. 193).

Справжньою проблемою, яка перебувала не тільки у господарській, а й у соціальній і політичній площині, постало у 1920-х рр. житлове питання. Нагальними проблемами житлової сфери були надмірне залюднення квартир, коли на кожну кімнату припадало 1,9 мешканця, невідповідність фактичної норми санітарним вимогам та дефіцит житлової площі, який по Україні визначався величезним показником – 14418 тис. кв м. (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.4). Розруха житлового господарства досягла своєї кульмінаційної точки, і цей період так званого «квартирного бандитизму» продовжувався до 1922 р., хоча з переходом до НЕПу українське законодавство взяло новий напрям у житловій справі. У практику житлового господарства повернулося право приватної власності на житло та здачі домоволодінь в оренду. Почали складатися умови і для нормальної господарської експлуатації націоналізованих домоволодінь шляхом встановлення квартирної плати та пошуку найбільш доцільних організаційних форм користування. Правда, організаційний процес оформлення способів експлуатації житлового фонду розвивався досить повільними темпами – денаціоналізація тривала до 1926 р., а то і до весни 1927 р., а завдання доведення квартплати до розміру, який забезпечив би покриття всіх експлуатаційних видатків та амортизації, не було вирішено і у наступні роки (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.32).

Після отримання Подільською губернією нового житлового закону основним завданням житлового відділу комунгоспу стало «проведення нової житлової політики, в основу якої закладено відновлення домоволодінь шляхом створення безумовної платності за всі житлові приміщення і денаціоналізація домоволодінь, відновлення і експлуатація яких були неможливими без залучення приватної ініціативи в особі колишніх власників означеного майна» (Отчет, с.111). Для проведення денаціоналізації було необхідно насамперед виділити категорію домоволодінь, які підлягали поверненню. Вирішення цього питання покладалося на місцеві органи, так як загальний облік житлових об'єктів у межах республіки не проводився. Тому Губкомунгосп організував житловий перепис, перший досвід якого було здійснено по губерньському центру – м. Вінниці, однак ще до закінчення розробки згаданого перепису. 29 грудня 1921 р. Губвиконком видав наказ про «денаціоналізацію» домоволодінь, який було підтверджено постановою від 13 квітня 1922 р. Цими документами норма оцінки житлової площі, що підлягала денаціоналізації, становила 300 крб., але до серпня зросла до 3000 крб. До таких домоволодінь відносили будинки з середньою кількістю квартир 2,08, середньою кількістю кімнат 5,8 та середньою площею кожної 31 кв. аршин. Таким чином, по м. Вінниці було денаціоналізовано 2032 будівлі з житловою площею 250000 кв. аршин. Разом з тим, обов'язковою постановою Губвиконкому від 28 квітня було введено оплату за житлові приміщення, а дещо пізніше, 2 червня – вирішено питання про умови здачі домоволодінь в оренду (Отчет, с.112).

Стягнення квартирної плати на перших порах відбувалося через райкомбіді, так як, з одного боку, інститут завідувачів будинками не був налагоджений, а з іншого – до остаточного проведення денаціоналізації у розпорядженні комгоспу залишалася значна частина будівель, фактичне управління якими (проведення поточних ремонтів або підрахунок видатків на їх утримання) було неможливим. Складалася ситуація, при якій стягнення квартплати без надання натомість будь-яких послуг повинно було слугувати для громадян імпульсом для взяття житла в оренду. У результаті до 15 вересня 1922 р. по місту було підписано 149 орендних угод.

З проведенням денаціоналізації і здачі в оренду націоналізованого житла значно скоротилась діяльність житлових органів по розподілу приміщень. Однак житлова проблема у

місті вирішена не була, більше того, у 1922 р. вона ще більше загострилася, зважаючи на дві обставини. Перша – до міста прибула 2-га дивізія Червоної армії, яку потрібно було розквартирувати. Для розміщення військових комгоспом було видано 845 ордерів з 2648-ми (решта були видані різним закладам – 183 і громадянам – 1620). Друга – потреба забезпечити житлом робітників за рахунок «нетрудового елементу», яка вирішувалася шляхом передачі профспілки 128 домоволодінь у безоплатне користування. Однак, не зважаючи на це, процеси денаціоналізації та здача будинків в оренду дали можливість приступити їх власникам до початку ремонтної кампанії, оголошеної наказом Губвиконкому від 14 вересня 1922 р. (Отчет, с.113). За звітом губекономнаради, в поточному році було відремонтовано 62 будинки, які знаходилися у напівзруйнованому і непридатному для житла стані внаслідок відсутності ремонту за останні п'ять років і руйнувань, завданих весняними повеннями і підтопленням. Ремонтні роботи полягали у перекритті дахів, відновленні стін, встановленні вікон і дверей, заміні підлогового покриття, будівництва печей і кухонних вогнищ. Справа в тім, що централізоване опалення не працювало, мешканці будинків опалювали квартири грубами, дрова забезпечувались домоуправліннями і видавалися по талонах, але доставити їх і порубати жителі мали самостійно. Ті будинки, які не були в централізованій системі, таких привілеїв не мали, їх мешканці повинні були купувати дрова, ціни на них були достатньо високими, знижки існували лише для робітників і членів профспілок (Борисенко М., 2013, с.93).

Орендно-торговим підвідділом комунгоспу були взяті на облік всі торгівельні приміщення міста. Їх власники або орендарі мали сплачувати кошти в залежності від площі і розташування магазинів за чверть року вперед. Але губекономнарада відзначала, що деякі торгові приміщення зайняті урядовими організаціями, і майже всі вони «до цих пір плати не вносять і приміщення не звільняють. До теперішнього часу зайняті таким саме чином 283 торгові приміщення і заборгованість по них перевищує 100 млрд. крб» (Борисенко М., 2013, с.94).

За переписом 1923 р. чисельність населення Вінниці становила 37962 чол., з них кількість осіб, потребуючих житла, складала 18579 чол., а кількість сімей – 6183 (Шейнкман Г., 1925, с.50). За свідченнями ВРНГ криза не тільки не додалася, але й загострювалася. До цього слід додати, що притік робітників до міста йшов головним чином із села, а це викликало абсолютну необхідність у побудові нового житла. Для вирішення проблеми було прийнято спеціальну державну програму, за якою Подільська губернія отримала 41447 крб. на будівництво. Але виконання цієї програми дорівнювало нулю. Оскільки державна програма не спрацювала через затримки з поставками будівельних матеріалів, зростанням цін на них, недостатньою потужністю будівельних організацій, відсутністю єдиного органу, який би здійснював координацію робіт та концентрував фінансові джерела, влада вдалася до залучення інших форм власності на житло, зокрема, кооперативної та приватної. Так, для кооперативного будівництва виділялося 120 тис. крб., з них на ремонт – 20 тис., а площа забудови мала становити 450 кв. саж. Щодо приватного будівництва, НКВС мала надати спеціальний дозвіл власнику, однак у 1923 р. такого дозволу не отримав ніхто, а у 1924 р. їх було надано лише 20. Тому в повному обсязі приступити до будівництва стало можливим тільки з 1925 р. (Шейнкман Г., 1925, с.51).

Повільно, але житлові умови населення міста покращувалися. За даними перепису 1926 р. по м. Вінниці 50,6% містян займали декілька кімнат, 36,6% проживали в окремій квартирі або будинку, 16,8% мешкали у володіннях житлово-орендної кооперації, 5,7% мали окрему кімнату, 0,1% – місце в гуртожитку, 1,5% продовжувало жити в нежитлових приміщеннях (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.45). Однак, бачимо, що дефіцит житлоплощі був достатньо великим, а це разом із браком коштів і можливостей для придбання предметів домашнього вжитку впливало на її комфортність і благоустрій.

Протягом 1925–1927 рр. відбувалася розробка стандартизації і раціоналізації у будівництві. Так, при оплаті за житло почала враховуватись не тільки його кількість, але і чисельність спожитих послуг, якісні параметри житлових приміщень та рівень прибутків жителів. У 1927 р. починається запровадження БТІ. Постановою Економічної наради РРФСР від 21 травня 1927 р. затверджується «Положення про інвентаризацію майна місцевих рад», що започатковує створення єдиної служби технічного обліку, створення бази даних про склад, технічний стан і вартість об'єктів нерухомості в країні (Шубіна С., 2023, с.146).

До початку згорання НЕПу, тобто до 1928 р., житлова криза так і не була вирішена, тому заходи по «ущільненню» продовжувалися, а отже, проблеми скупченості населення та недотримання санітарних норм житлової площі також залишалися незмінними.

Певні зрушення були помітними у розвитку інших елементів комунального господарства – електричних підприємств, водогонів і каналізації, міських трамваїв і автобусів, громадських лазень, протипожежної охорони, впорядкування міського простору.

Як зазначалося у звіті Подільської губекономнаради за 1922 р., незважаючи на «вкрай несприятливі умови», електропідприємства міста були відновлені до потужностей довоєнного

.....
рівня (Отчет, с.115). Однак насправді Вінницька електростанція, яка, виробляючи 1000 HP, рахувалася станцією середньої потужності, працювала з перевантаженням, виробленої електроенергії для потреб міста не вистачало. Щомісячне виробництво електричної енергії становило 60 – 70 кВт/год., з них 50% йшло на освітлення, 38% на трамвайний рух і 12% на водопостачання. Щодо забезпечення потреб громадян, то світло подавалося щоденно тільки протягом 8-ми годин, так як кількість ввімкнених ламп постійно зростала, і єдина електростанція не могла справитися з таким навантаженням. Окрім недостатньої потужності, станція працювала з надто спрацьованим і застарілим устаткуванням. У 1925 – 1926 рр. розпочалося будівництво нової електростанції, яка мала суттєво покращити ситуацію. На 1926 р. Вінниця виробляла вже 1630,2 тис. кВт/год., із них на освітлення приміщень витрачалося 794, 4 тис. кВт, 19,4 кВт йшло на освітлення вулиць (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.22).

У 1922 р. у місті було створено трест «Елтрамвод», який об'єднав центральну міську електростанцію, підприємства міського водогону і трамваю (ДАВіО. Ф. Р. 10. Оп.1. Спр. 423. Арк. 1.). Завдяки роботі тресту відразу були відновлені підземні стічні труби. Водогін у місті існував з 1912 р. (Донік О., 2017, с.91). Проводилися роботи по охороні магістралі від зимових коливань температури, на водопровідній станції було встановлено головний лічильник-водомір та фільтри (ДАВіО. Ф. Р. 10. Оп. 1. Спр. 756. Арк. 2.). Вода відпускалася жителям також з 10-ти водонапірних будок, розташованих у різних частинах міста і через їх розгалуження в більшості будинків. Решта мешканців користувалися водою з криниць та природних водойм. На 1926 – 1927 рр. загальна довжина Вінницького водогону становила 23 км, він очищався через піскоструйні фільтри, і у мережу надходило 344,7 тис. куб. м води (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.23). Стічні води, пройшовши фільтрацію, зливалися у Південний Буг. Централізована каналізація існувала лише в 4-х містах України (Києві, Харкові, Дніпропетровську та Одесі). У Вінниці каналізаційні стоки мала незначна кількість будинків, більшість населення користувалася вбиральнями загального користування, збудованих на кошти міського бюджету. Так, наприклад, у 1922 р. будівельним відділом комунгоспу було споруджено нову цегляну будівлю громадської ретиради на 10 очок і відновлено одну на 6 очок (Отчет, с.114).

У 1920-х рр. відбувалася відбудова міського транспорту. Досить успішно відновлювалася робота трамвайних підприємств, що діяли у восьми містах України. Вінницький трамвай, який діяв з 1912 р. і відновив роботу 27 листопада 1921 р., вже у 1922 р. не тільки став на шлях нормальної і безперебійної експлуатації, але й мав нові колії, зокрема, лінію до військового містечка (Шейнкман Г., 1921, с.2). Його рух забезпечували 11 вагонів, і «Елтрамводом» проводилися заходи по придбанню ще трьох. Працював трамвай 16 годин на добу, у перевезеннях пасажирів було задіяно 80% його рухомого складу. Щомісячно перевозилося до 160 тис. пасажирів, правда, тарифи на проїзд зростали. Так, тільки за 1922 р. вони виросли з 50 тис. деномінованих крб. до 150 тис. крб. (Отчет, с.117). На 1926 – 1927 рр. довжина трамвайної мережі по довжині вулиць складала 5,4 км, поодинокі колії мали довжину 10,5 км. Інвентарна кількість вагонів складала 14 одиниць. Збільшувалася також кількість пасажиро-перевезень: за підрахунком проданих квитків вона зросла з 2201,4 тис. у 1927 р. до 2313,1 тис. у 1928 р. (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929 : 56). У трамвайному депо розташовувалися майданчики для перевезення вантажів, їх кількість також збільшувалася. Якщо у 1922 р. кількість майданчиків дорівнювала двом і вони забезпечували виключно потреби комунгоспу, то на 1927 р. 10 таких платформ обслуговували і інші підприємства.

Автобуси загального користування функціонували у 20-х рр. XX ст. у 12-ти містах (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.61). На 1928 р. у Вінниці існувало 2 автобусних маршрути довжиною 90 км, що безумовно, покращувало умови життя населення.

Проводилися роботи по благоустрою міста: брукуванню вулиць і майданів, впорядженню мостів та інших дорожніх споруд, вуличному освітленню, зеленим насадженням. Так, у 1922 р. було відбудовано два дерев'яні пішохідні мости через річку Південний Буг довжиною 53 саж. і міст в районі Кумбар через притоку Тяжилівка шириною 3 саж. Також було відновлено огорожі міських бульварів і садів загальною довжиною більше 3000 саж., приведено в порядок бульвари і алеї площею до 3800 кв. саж., на бульварах встановлені лави у кількості 80 штук, забруковано 200 кв. саж. і перебруковано 1300 кв. саж. міських вулиць. Непоганих результатів досягнуто у справі вуличного освітлення, яке було доведено до норми довоєнного часу (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.34). До 1926 р. загальна сума видатків на зовнішнє налагодження міського простору зросла більше як на 50%. Ці видатки йшли виключно за рахунок прибутків міського бюджету, так як довготермінових кредитів на впорядкування держава не видавала.

Одним із невирішених питань був санітарний стан мешканців міст. Комісії з перевірки побуту містян, зокрема, робітників, відзначали загальну антисанітарію в їх помешканнях, небажання робити ремонти, незадовільний стан місць «загального користування» (Тарапон О., 2011, с.110). Ускладнювала ситуацію недостатня кількість або відсутність комунальних лазень. Так, вони існували лише у 96 міських селищах із 176. У Вінниці їх почали відновлювати з 1922 р. і навіть оснащувати фільтрами для очистки. Пропускна здатність трьох лазень становила 8 тис. чол. на місяць, але в перерахунку на кількість міських жителів це було надзвичайно мало, що в принципі не відрізнялося від загальної ситуації по Україні, де кількість містян, які могли відвідати лазню, складала 1,7 чол. на день (Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр., 1929, с.34). До 1928 р. у місті державні комунальні лазні були відсутні, лише одна лазня здавалася в оренду. Така сама ситуація складалася з вивезенням сміття. Асенізаційний обоз у Вінниці було організовано влітку 1922 р. у складі 16 коней, 5 бочок, 3 візків для сміття і 11 працівників. Ціни вивозу нечистот встановлювались диференційовано: для приватних осіб – по 400 крб., для членів профспілок – 225 крб. грошових знаків зразка 1922 р., а за вивіз сміття – по 300 крб. Якщо у 1922 р. середня кількість вивозу сміття становила до 25 візків, то у 1928 р. з міста вивезли 3380 т., отже, якість прибирання міста змінилася не набагато.

До відання комунгоспів входив нагляд за протипожежною ситуацією у містах. Пожежний відділ існував у Вінниці задовго до реорганізації комунального господарства в роки нової економічної політики, однак був настільки зруйнований, що його потрібно було відбудовувати заново. Більше того, у пожежників не було жодної механічної помпи, спеціальної драбини або іншого необхідного обладнання. За короткий час вдалося організувати тільки одну професійну пожежну сторожу, де працювало 57 осіб, причому оснащенням вона забезпечувалася почасти із наявних запасів, а більшою мірою із майна, знайденого в різних закладах і організаціях. Тим не менше проблема була нагальною, так як кількість пожеж з року в рік зростала. За даними загально-пожежної статистики Укрдержстраху число пожеж за 1926 – 1927 рр. зросло на 40% порівняно з минулим роком. Їх головними причинами залишалися несправності і неякісна побудова опалення будівель. Протягом означеного періоду у місті сталася 21 пожежа, у результаті якої отримали пошкодження 29 будівель, а загальна сума втрат становила 11,5 тис. крб., але незважаючи на це, організація протипожежної охорони просувалася вкрай повільно.

Зрозуміло, що для відновлення зруйнованих, збереження вцілілих і тим більше будівництва нових комунальних підприємств, а також благоустрою міста були необхідні значні капіталовкладення. Оскільки основна маса державних коштів спрямовувалася на фінансування промисловості, сільського господарства і торгівлі, засобів на комунальне господарство на вистачало. Тому у 20-ті рр. ХХ ст. основним джерелом його забезпечення були власні прибутки, які знаходилися у віданні міських бюджетів. Основою їх формування стали прибутки від відновлених податків, плати за житло та інші комунальні послуги. Протягом січня–вересня 1922 р. бюджети губерньських центрів були виокремлені лише в 3-х із 12-ти губерній – Подільській, Полтавській та Харківській, згодом, за підсумками 1922 – 1923 бюджетного року, створюються бюджети губерньських і повітових міст (ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 723. Арк. 312.). По всій території України вони набувають самостійності після рішення уряду України 1924 р., а у 1926 р. приймається «Порядок про місцеві фінанси УСРР», за яким регламентується утворення і використання їх коштів. На 1923 – 1924 рр. прибутки міського бюджету Вінниці складають 343,2 тис. крб., а витрати – 203,0 тис. крб., отже, витрати покриваються повністю за рахунок доходів. З усієї кількості комунальних підприємств найбільш прибутковими були електростанції, водогони та трамвайне господарство, найменш – каналізація та комунальні лазні.

Висновки. Таким чином, у період 1920-х рр. комунальне господарство на території всієї України знаходилося у кризовому стані і потребувало майже повної відбудови. Це пояснювалося не тільки наслідками революційних подій 1917 – 1921 рр. та громадянської війни, а й більшовицькою політикою «воєнного комунізму». Особливо гостро проблеми налагодження житлових та побутових умов населення постали перед Поділлям, і м. Вінницею зокрема, в силу її прикордонного становища та ведення бойових дій у регіоні. Поступове налагодження комунального господарства міста почалося із введенням нової економічної політики. Головним завданням влади було відновлення житлового фонду, господарських об'єктів, міських комунікацій та інфраструктури. Завдяки крокам по декомунізації, реформам управлінських структур комунального господарства, формуванню місцевих бюджетів, у його розвитку відбулися певні позитивні зрушення: розпочалося вирішення «житлової кризи», стали створюватися сприятливі умови для нормальної господарської експлуатації будівель, проведена реконструкція електропідприємств та міського транспорту, покращена комунальна інфраструктура, що сприяло поліпшенню життя населення та добробуту міста. Однак незважаючи на ці позитивні тенденції, існувала низка проблем, з якими стикалися міські мешканці – нестача житла, антисанітарні умови житлових приміщень, не повністю налагоджена робота електро- і водопостачання, недостатня кількість комунальних лазень, недоліки

.....
організації протипожежної охорони. Ряд проблем благоустрою міста бере свій початок саме з 20-х рр. XX ст. і не є вирішеним до кінця навіть у сучасних умовах.

Подяка. Висловлюємо щирі подяки працівникам краєзнавчого відділу та відділу періодики Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського, працівникам Вінницького обласного державного архіву за допомогу у підборі матеріалів, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

- Бакуменко, П.** (1960). *Українська РСР в період відбудови народного господарства 1921 – 1925 рр.* Київ: Видавництво Київського університету, 107 с.
- Барабаш, Ю.** (2011). Проблеми комунального господарства Донбасу в 1920-х рр. *Науковий Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* Вип. № 23 (220). 88 – 93.
- Бейкул, С. & Братський К.** (1992). *Київський трамвай: До 100-річчя з дня пуску в експлуатацію.* Київ: Будівельник. 94 с.
- Борисенко, М.** (2013). *Житло і побут міського населення України у 20 – 30-х роках XX століття.* Київ: Видавництво «Стилос». 270 с.
- Борисенко, М.** (2005). Комунальне господарство Києва та умови життя киян в 1920 – 1930-х роках. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 19. 108-112.
- Вологодцев, І. & Каплунов, І.** (1930). *Комунальне господарство міст України.* Харків: Держвидав «Господарство України». 68 с.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- Демченко, О.** (2009). *Житлово-комунальне господарство в реформаційному процесі: аналіз, проектування, управління.* Харків: ХНАМГ. 356 с.
- Донік, О.** (2017). Впровадження мереж централізованого водопостачання й водовідведення як важливий чинник модернізації міського господарства України (остання третина XIX – початок XX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць.* Вип. 26. 81-112.
- Кароєва, Т.** (2022). Соціальний капітал вінничан у формуванні приватного житлового фонду Вінниці доби непу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія,* 40, 96-102. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-96-102>
- Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1925 – 26 рік.** (1928). *Статистика України Т. IV. Вип. 1. № 141.* Харків: ЦСУ УСРР. 67 с.
- Комунальне господарство міських селищ УСРР за 1926 – 27 рр.** (1929). (Матеріали до характеристики). В кн. *Статистика України. Т. IV. Вип. 2. Серія 14. X: Державний Трест «Харполіграф».* 78 с.
- Кульчицький, С.** (відп. ред.). (2009). *Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921 – 1928 рр.).* В 2-х ч. Київ: Видавництво інституту історії України НАН України. Ч. 1. 424 с.
- Мовчан, О.** (2011). *Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.* Київ: Інститут історії України НАН України. 312 с.
- Отчет** (1922). *Отчет Подольского губэкономсовещания Украинскому экономическому совету. Апрель – сентябрь 1922 г.: С приложением краткого исторического обзора советского строительства и народного хозяйства на Подольи за 1917-1922 гг.* Винница: 1-я Гостипография, VI, 416 с.
- Стеценко, А.** (2011). Зарубіжний досвід реалізації державних програм у сфері житлово-комунального господарства. *Державне управління: теорія та практика : Електронне наукове фахове видання.* № 2. Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Stetsenko.pdf>.
- Тарапон, О.** (2011). Житлово-комунальне забезпечення міських мешканців України 1920 – 1930 рр. XX ст. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових праць.* Вип. 27. 106 – 113.
- Толстов, Р.** (2008). Житлово-комунальне господарство України: проблеми та напрями їх розв'язання. *Економіка.* 96 – 106.
- Тронько П.** (гол.ред.). (1972). *Історія міст і сіл Української РСР:* В 26 т. Вінницька область. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 777 с.
- Хоменко, А.** (1924). Спроба характеристики класової структури українських міст. *Червоний шлях.* № 7. 159-173.

ЦДАВОУ– Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Чаговець, Т. (2018). Фінансова політика в житловому питанні в роки непу в Україні (1921 – 1928 рр.). *Гілея: науковий вісник*. Вип. 139 (1). 42 – 47.

Шейнкман, Г. (1925). Жилищная задача на Украине. *Хозяйство Украины*. №11. 50 – 51.

Шейнкман, Г. (1921). Робота з благоустрою. *Вісті*. 27 листопада.

Шубіна, С. (2023). Генеза правової регламентації діяльності органів житлово-комунального господарства України у сфері надання послуг населенню. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 76. Частина 2. 143 – 149. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.24>

References:

Bakumenko, P. (1960). *Ukrainska RSR v period vidbudovy narodnoho hospodarstva 1921 – 1925 rr.* [Ukrainian SSR during the reconstruction of the national economy in 1921-1925]. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 107 s. [in Ukrainian]

Barabash, Yu. (2011). Problemy komunalnoho hospodarstva Donbasu v 1920-hh rr. [Problems of the communal economy of Donbas in the 1920s.]. *Naukovyi Visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Istorychni nauky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Series: Historical sciences*. Vyp. № 23 (220). 88 – 93. [in Ukrainian]

Beikul, S. & Bratskyi K. (1992). *Kyivskiy tramvai: Do 100-richchia z dnia pusku v ekspluatatsiiu* [Kyiv tram: To the 100th anniversary of the day it was put into operation.]. Kyiv: Budivelnik. 94 s. [in Ukrainian]

Borysenko, M. (2013). *Zhytlo i pobut miskoho naselennia Ukrainy u 20 – 30-hh rokakh XX stolittia* [Housing and everyday life of the urban population of Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century]. Kyiv: Vydavnytstvo «Stylos». 270 s. [in Ukrainian]

Borysenko, M. (2005). Komunalne hospodarstvo Kyieva ta umovy zhyttia kyian v 1920 – 1930-hh rokakh [Communal economy of Kyiv and living conditions of Kyivans in the 1920s and 1930s.]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of the peoples of Europe*. Vyp. 19. 108-112. [in Ukrainian]

Chahovets, T. (2018). Finansova polityka v zhytlovomu pytanni v roky nepu v Ukraini (1921 – 1928 rr.) [Financial policy in the housing issue during the NEP years in Ukraine (1921 - 1928)]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*. Vyp. 139 (1). 42 – 47. [in Ukrainian]

DAViO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnitsia region].

Demchenko, O. (2009). *Zhytlovo-komunalne hospodarstvo v reformatsiinomu protsesi: analiz, proektuvannia, upravlinnia* [Housing and communal economy in the reformation process: analysis, design, management]. Kharkiv: KhNAMH. 356 s. [in Ukrainian]

Donik, O. (2017). Vprovadzhennia merezh tsentralizovanoho vodopostachannia y vodovidvedennia yak vazhlyvyi chynnyk modernizatsii miskoho hospodarstva Ukrainy (ostannia tretyna XIX – pochatok XX st.) [The introduction of centralized water supply and drainage networks as an important factor in the modernization of the urban economy of Ukraine (the last third of the 19th - the beginning of the 20th centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zbirnyk naukovykh prats – Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries: Collection of scientific papers*. Vyp. 26. 81-112. [in Ukrainian]

Karoyeva, T. (2022). Sotsialnyi kapital vinnytsian u formuvanni pryvatnoho zhytlovoho fondu Vinnytsi doby nepu [Social Capital of Vinnytsia Dwellers in formation of Private Housing Resources of the Town During the NEP]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*, 40, 96-102. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-96-102> [in Ukrainian].

Khomenko, A. (1924). Sproba kharakterystyky klasovoi struktury ukrainskykh mist [An attempt to characterize the class structure of Ukrainian cities]. *Chervonyi shliakh – Red way*. № 7. 159-173. [in Ukrainian]

Komunalne hospodarstvo miskykh selyshch USRR za 1925–26 rik. (1928). *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*. T. IV. Vyp. 1. № 141. Kharkiv: TsSU USRR. 67 s. [in Ukrainian]

Komunalne hospodarstvo miskykh selyshch USRR za 1926–27 rr. (1929). (Materialy do kharakterystyky). V kn. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*. T. IV. Vyp. 2. Seriya 14. Kh: Derzhavnyi Trest «Kharpolihraf». 78 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. (Ed.). (2009). *Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu NEPu (1921 – 1928 rr.)* [Essays of everyday life in Soviet Ukraine during the NEP period (1921-1928)]. V 2 ch. Kyiv: Vydavnytstvo instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Ch. 1. 424 s. [in Ukrainian]

Movchan, O. (2011). *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USRR. 1920-ti rr.* [Everyday life of workers of the USSR. 1920s]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 312 s. [in Ukrainian]

- Otchet** (1922). *Otchet Podolskoho hubzkonomsveshchanyia Ukraynskomu ekonomycheskomu sovetu. April – sentiabr 1922 h.: S prylozhenyem kratkoho ystorycheskoho obzora sovetskoho stroytelstva y narodnoho khoziaistva na Podolyy za 1917-1922 hh.* [Report of the Podolsk Provincial Economic Conference to the Ukrainian Economic Council. April - September 1922: With the appendix of a brief historical overview of Soviet construction and the national economy in Podolia for 1917-1922.] Vynnytsa: 1-ia Hostypohrafyia, VI, 416 s. [in Russian].
- Sheinkman, H.** (1925). Zhylyshchnaia zadacha na Ukrayne [Housing problem in Ukraine]. *Khoziaistvo Ukrayn – Economy of Ukraine*. № 11. 50 – 51. [in Ukrainian]
- Sheinkman, H.** (1921). Robota z blahoustroiu [Work with landscaping]. *Visti – News*. 27 lystopada. [in Ukrainian]
- Shubina, S.** (2023). Heneza pravovoi rehlementatsii diialnosti orhaniv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy u sferi nadannia posluh naselenniu [The genesis of the legal regulation of the activities of housing and communal services of Ukraine in the sphere of providing services to the population]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Seriya: Pravo*. Vyp. 76. Chastyna 2. 143–149. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.24> [in Ukrainian]
- Stetsenko, A.** (2011). Zarubizhnyi dosvid realizatsii derzhavnykh prohram u sferi zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Foreign experience in the implementation of state programs in the field of housing and communal services]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka : Elektronne naukove fakhove vydannia – Public administration: theory and practice: electronic scientific publication*. №2. Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Stetsenko.pdf>. [in Ukrainian]
- Tarapon, O.** (2011). Zhytlovo-komunalne zabezpechennia miskykh meshkantsiv Ukrainy 1920 – 1930 rr. XXh st. [Housing and communal services for urban residents of Ukraine, 1920-1930, 20th century]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii. Zbirnyk naukovykh prats – Scientific notes on Ukrainian history. Collection of scientific works*. Vyp. 27. 106 – 113. [in Ukrainian]
- Tolstov, R.** (2008). Zhytlovo-komunalne hospodarstvo Ukrainy: problemy ta napriamy yikh rozviazannia [Housing and communal management of Ukraine: problems and directions for their solution]. *Ekonomika – Economy*. 96 – 106. [in Ukrainian]
- Tronko, P.** (Ed.). (1972). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR [History of cities and villages of the Ukrainian SSR]*: V 26 t. Vinnytska oblast. K.: Holov. red. URE AN URSR. 777 s. [in Ukrainian]
- TsDAVOU**– Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine].
- Volohodtsev, I. & Kaplunov, I.** (1930). *Komunalne hospodarstvo mist Ukrainy [Communal economy of cities of Ukraine]*. Kharkiv: Derzhvydav «Hospodarstvo Ukrainy». 68 s. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції / Received: 13.01.2024

Схвалено до друку / Accepted: 20.02.2024